

СРПСКА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА

Том III
Књига 1

Г – Демографски преглед

МАТИЦА СРПСКА
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЗАВОД ЗА УЏБЕНИКЕ

НОВИ САД – БЕОГРАД 2018

ГРЧКИ ЈЕЗИК, посебан огранак индоевропске породице језика, један од балканских језика и класични језик (пored латинског). Данас њиме говори око 13 милиона људи у Грчкој, на Кипру, у јужној Албанији и у неколико историјских енклава на Средоземљу. Г. ј. заузима изузетно важно место у историји европске културе и образовања као средство ширења античког наслеђа: књижевности, филозофије, политичке мисли, медицине, природних наука итд., чија је терминологија директно преузета – или калкирана, тј. по грчком моделу превођена – у све европске језике, почев од латинског. И данас се на основу г. ј. стварају термини за савремене појмове (*аџиом*, *биоскоп*, *нанотехнолоџија*, *џелефон*). Као *lingua franca* хеленистичког доба, грчка која је и језик Новог завета на којем се хришћанство првобитно ширило. Од почетка II миленијума п.н.е. г. ј. је непрестано присутан на југу Балканског полуострва, одакле се ширио на околна острва све до Крита, на Малу Азију и широм Средоземља, колонизацијом од VIII в. п.н.е. (јужна Италија и Сицилија, тзв. *Магна Граесиа*, Црно море, Левант), потом и даље освајањима Александра Великог (Египат, Блиски и Средњи исток до Индије). Равноправан с латинским у Римском

царству, након његове деобе био је званични језик Византијског царства, а после пада Цариграда и један од језика Османског царства, да би се у XX в., после изгона јонских Грка из Турске 1923, свео на званични језик у Грчкој, на Кипру (пored турског) и у Европској унији. Међу индоевропским језицима г. ј. има најдужу писану традицију у континуитету од 34 века. Најранија посведочена фаза је микенски грчки, забележен слоговним писмом званом „линеар Б” на глиненим таблицама из XIV–XIII в. п.н.е. нађеним на Криту, Пелопонезу и у Теби. Алфабетска писменост непрекидно траје од VIII в. п.н.е. на фонетском писму насталом адаптацијом феничког алфавета. Осим прагрчког, језика који је реконструисан, а датира се на крај III и почетак II миленијума п.н.е., у историји г. ј. разликују се три основна периода: старогрчки (XIV в. п.н.е. – IV в. н.е., издељен у четири етапе: архајску до VIII в. п.н.е., класичну до IV в. п.н.е., хеленистичку до I в. н.е. и позногрчку до IV в. н.е.), средњогрчки (V–XV в.) и новогрчки (од XV в.). Од почетка писане историје г. ј. показује изразиту дијалекатску разуђеност – можда узроковану сукцесивним таласима досељавања грчких племена, а свакако подстакнуту географским и политичким факторима. Мноштво говора појединих градова и њихових колонија групише се у четири макродијалекта: аркадско-кипарски (потомак микенског), јонско-атички, еолски и дорски (са северозападним говорима). На свима се (осим на аркадско-кипарском) развила богата књижевност, при чему су поједини жанрови остајали везани за различите дијалекатске подлоге на којима су поникли (независно од завичајног говора самог писца): епска поезија за мешавину старојонског и еолског (Хомер), проза за јонски (Херодот), хорска лирика за дорски (Алкман, Пиндар), лирска поезија за острвски еолски (Алкеј и Сапфо). Атички дијалекат из V–IV в. п.н.е., на којем се развила трагедиографија (Есхил, Софокле, Еурипид), комедиографија (Аристофан), филозофска и научна литература (Платон, Аристотел) представља класични г. ј. који је предмет класичног образовања у Европи од хуманизма до данас. Од V в. п.н.е. политичка и културна превласт Атине дају престај њеном говору, те атички, са примесима јонског, постаје општи наддијалекат. Из те мешавине у хеленистичко доба настаје јединствен језички идиом, тзв. *којна* (κοινή) *διάλεκτος* ‘заједничко наречје’), у којем је облику г. ј. Александровим освајањима доживео највећу експанзију као језик администрације и културе, на који је преведен Стари завет, и на којем је касније настао Нови завет. Којна се рано раслојила на књижевни језик (архаизиран према атичком предлошку) и на језик свакодневне употребе (који се даље развијао у средњогрчки и новогрчки). У

распону од преко три миленијума континуитет идентитета г. ј. очуван је кроз различите ступњеве развоја; од новозаветног грчког наомамо свест о историјском јединству одржавана је не само високим образовањем, него и религиозном праксом свих говорника г. ј.

Особеност фонетике класичног г. ј. у односу на индоевропски прајезик изражена је у консонантској систему: прелаз звучних аспирира у безвучне (*bh, dh, gh* > φ, θ, χ); нарочити рефлекси лабиовелара *kʰ* и *gʰ* (пред вокалима предњег реда у већини дијалеката дају денталне τ, δ, θ, иначе лабијале π, β, φ); рано губљење гласова *j* и *v*; слабљење спиранта *s* на почетку речи у тзв. *spiritus asper* итд., док су остале разлике незнатније. Кључне промене почеле су да се дешавају крајем антике, пратећи развој којне: покретни мелодијски нагласак (са два основна тона, акутом/грависом и циркумфлексом) прелази у ударни акценат; систем од пет вокалских фонема губи дистинкцију по дужини/краткоћи и своди се на пет основних самогласника (*a, e, i, o, u*); већина дифтонга се монофтонгизује (*ei, oi, ai, ou*), променом изговора неких самогласника (*η, υ*) развија се итализам; безвучни аспирирани оклузивни /*pʰ*/ и /*tʰ*/ прелазе у безвучне фрикативе /*φ*/ и /*θ*/, звучни оклузивни /*b*/, /*d*/, /*g*/ у њихове звучне фрикативне парњаке //β// (касније /*v*/), /*ð*/, /*ɣ*/; *spiritus asper* се губи (стгр. *ἰστορία* [хисторија], нгр. *ἱστορία* [историја]). Све те фонолошке разлике правопис није регистровао (осим акцента и аспера, тек у новогрчком). Битне промене у морфологији г. ј. чине губитак датива (од индоевропских осам падежа, преко старогрчких пет, остају четири) и нестанак инфинитива (уз ређу употребу партиципа); од три броја дуал се губи, од четири глаголска начина ишчезава опатив (остају индикатив, конјунктив, императив); три стања (актив, медиј и пасив) сводје се на два (актив и медиопасив); две групе времена, главна (презент, футур, перфекат) и историјска (аорист, имперфекат, плусквамперфекат) развијају опозицију претеритна и непретеритна, а сложена времена изражавају се перифрастичним конструкцијама. У лексичком фонду г. ј. преовлађују речи из индоевропског наслеђа, са више наноса позајмљеница: најстарије потичу из језика предгрчких старинаца, „Пелага” (пored неких топонима и фитонима, то су речи за море, острво, кормиларење), касније из персијског, семитског, латинског, а од средњег века из венецијанског, турског. У новогрчком као називи за хлеб, вино, воду, свињу, овцу нису очуване класичне речи, него су оне замењене периферним синонимима, поимениченим придевима и сл.: стгр. *ψῶμος* ‘залогај, комад’ > нгр. *ψωμί* ‘хлеб’ (од чијег акузатива *ψωμίψιν*, преко тур. *sotun*, потиче срп. *сомун*).

Новогрчки је донедавно био обележен диглосијом (паралелним постојањем и употребом две лексички и граматички различите варијанте истог језика) која је озваничена почетком XIX в. (са обновом грчке државне самосталности), а службено укинута 1977. откад тече процес интеграције *каџаревусе* (καθαρεύουσα), „чистог језика”, књижевног језика заснованог на атицистичкој којни, и *димотиике* (δημοτική), „народног” књижевног језика базираног на живом говору (претежно јужних дијалеката). Побројани развојни процеси у новогрчком су до краја спроведени у димотичкој варијанти, која осим наслеђених црта садржи и неке адстратне елементе, балканизме који спадају у комплекс одлика Балканског језичког савеза.

Утицај г. ј. на српски био је знатан и значајан. Стара српска писменост развила се на основу старословенске, а ова у IX в. превођењем са грчког на дијалекат македонских Словена из околине Солуна. Од два старословенска писма, ћирилица, која је превладала, представља адаптацију грчког алфабета. Грчки утицај на старословенски, а преко њега и на словенске књижевне језике, присутан је у лексици (позајмљенице и калкови, првенствено из домена духовне културе) и синтакси. То важи и за српску редакцију црквенословенског језика – српскословенски. У говорни језик Срба средњег века – старосрпски, ушао је знатан број грчких речи, првенствено за појмове материјалне културе (→ грецизам). Језички развој од старогрчког до новогрчког ишао је у правцу развоја особина карактеристичних за Балкански језички савез, којима је у већој или мањој мери захваћена и већина српских дијалеката, поготову они на југоистоку. У периоду XVIII–XIX в., са укључивањем Срба у европске културне токове, грчко језичко и културно наслеђе прима се посредством класичног образовања и путем усвајања модерне научне и стручне терминологије, увелико засноване на класичним језицима – старогрчком и латинском.

ЛИТЕРАТУРА: М. Будимир, Љ. Црепајац, *ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ. Основи грчке филологије*, Бг 1979; Ц. Чедвик, *Микенски свети*, Бг 1980; Р. Браунинг, *Средњовековни и савремени грчки језик*, Лозница 2005; Р. Шмит, *Увод у грчке дијалекте*, Ср. Карловци – Н. Сад 2005.

Ј. Влајић-Поповић